

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Lobbyen: Bijspel of Grieks drama voor democratisch bestuur?

Fox, M.E.

Citation

Fox, M. E. (1995). Lobbyen: Bijspel of Grieks drama voor democratisch bestuur? *Bestuurskundige Berichten*, 10(3), 4-8. Retrieved from <http://hdl.handle.net/1887.1/item:3233927>

Version: Publisher's Version

License: [Creative Commons CC BY-NC-ND 4.0 license](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Downloaded from: <http://hdl.handle.net/1887.1/item:3233927>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Lobbyen

Blijspel of Grieks drama voor democratisch bestuur?

Lobbyen is *booming business* geworden. Steeds meer groepen en organisaties, uit de private en de publieke sector nemen besluitvorming serieus. Zij menen veel te kunnen winnen of verliezen. Vraag is echter of lobbyen, gezien het feit dat het oncontroleerbaar plaatsvindt en volgens menigeen tot onevenwichtigheden in de belangenafweging leidt, doordat beter georganiseerde en meer kapitaalkrachtige pressiegroepen hun stem beter laten horen dan de minder goed georganiseerde en armere pressiegroepen, in een democratisch bestuursstelsel wel door de beugel kan. Een inleiding op het door de Bestuurskundige Interfacultaire vereniging Leiden op 18 oktober a.s. te organiseren grootse forum-debat "Lobbyen: blijspel of Grieks drama voor democratisch bestuur?"

Marc E. Fox

Volgens de burgemeester van Den Haag, Havermans, is lobbyen zo oud als de stad zelf. In Den Haag zijn daarom van oudsher talrijke nationale organisaties gevestigd die op de rijksoverheid zijn aangewezen. Voor wat het heden betreft kan men denken aan organisaties als het Koninklijk Nederlands Ondernemers Verbond, de Raad voor het Filiaal- en Grootwinkelbedrijf, die overigens speciaal uit Amsterdam naar Den Haag verhuisde, koepelorganisaties, produkt- en bedrijfsschappen, etcetera. Reeds in de zestiende en zeventiende eeuw hadden steden en gewesten hun vaste verblijfplaats in Den Haag. In het vroegere logement van Rotterdam zetelt thans het ministerie van Defensie. Het logement van de 'Hoog Mogende Heeren' uit Amsterdam aan het Plein biedt nu onderdak aan de typisch Haagse Sociëteit 'De Witte'. Tegenwoordig hebben ondernemingen als AKZO-Nobel, de ANWB, DAF-Trucks, Philips en Wolters-Samsom een vestiging in Den Haag en frequenteren medewerkers van provincies, gewesten en

gemeenten de Haagse departementen en het parlement. Veelal hebben zij een onderdak gevonden in het Holland Trade House, waar de Haagse vestigingen van diverse organisaties zijn ondergebracht.

Maar wat is lobbyen eigenlijk? Waar komt het begrip 'lobbyen' vandaan? En is het een bedreiging voor democratisch bestuur, of heeft democratisch bestuur lobbyen nodig om democratisch te zijn? Vragen waarover stuk voor stuk weinig eenduidigheid bestaat en waarover men ofwel erg kort is, dan wel zeer uitgebreid debatteert. Gezien de lengte en doel van dit artikel als inleiding op het hierboven genoemde forum-debat "Lobbyen: Blijspel of Grieks drama voor democratisch bestuur?", zal hier de eerste weg gekozen worden.

Eerst, waar komt lobbyen vandaan? Het woord 'lobbyen' verwijst naar het Engelse woord *lobbies*, dat 'wandelgangen' betekent. De Britse Lagerhuisleden en later de Amerikaanse Congresleden lopen via de wandelgangen naar de plenaire

zaal om te debatteren en te stemmen. Op weg daarheen worden ze aangeklampt door mensen die hun belangen op de valreep nog veilig willen stellen. Zij proberen de Lagerhuis- c.q. Congresleden nog te beïnvloeden in hun stemgedrag. Dit beïnvloeden van de politieke besluitvorming is ook in Den Haag een legitiem gebeuren, en als zodanig door de Kamerleden aanvaard. Dat dateert al uit de jaren zeventig en gezien de verwevenheid van het beleid van overheid en Kamer enerzijds en het bedrijfsleven en belangenorganisaties anderzijds nemen lobby-activiteiten alleen maar toe.

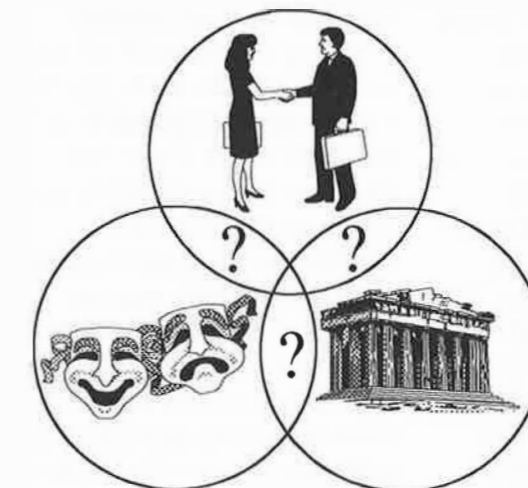
Ten tweede, wat is lobbyen? Onder lobbyen wordt verstaan: het sturen van brieven aan, het plegen van telefoontjes met en het bezoeken van bewindslieden, Kamerleden en ambtenaren door vertegenwoordigers van het bedrijfsleven en belangengroepen, om aandacht te vragen voor hunbelangen c.q. hen te bewegen een bepaald standpunt in te nemen. Daarnaast dient er gelobbyed te worden om informatie te verkrijgen over ophanden zijnde

beleidsmaatregelen van de overheid die van belang (kunnen) zijn voor het bedrijfsleven en belangengroepen c.q. het beleid van het bedrijfsleven en belangengroepen kunnen raken. Dat laatste is wellicht nog meer van belang. Immers, het bedrijfsleven en belangengroepen kunnen daarmee rekening houden bij hun interne beleidsformulering/-aanpassing. Het biedt tevens de mogelijkheid reeds in een vroegtijdig stadium lobby-activiteiten te ontplooiën teneinde het overheidsbeleid in een gewenste richting te beïnvloeden.

Lobbyen is namelijk alleen maar effectief wanneer het besluitvormingsproces nog niet is afgerond. Een protest achteraf heeft meestal minder effect. Het adagium 'voorkomen is beter dan genezen' is dan ook zeker van toepassing op het lobbyen.

Overigens gaat het bij lobbyen niet alleen om aandacht vragen voor de belangen van het bedrijfsleven en belangengroepen. Van belang is tevens het verstrekken van informatie, feiten en argumenten; het kweken van begrip voor problemen; het aandragen van alternatieve oplossingen en het uitwerken van compromissen, beide na onderhandelingen op basis van overtuigende informatie; en het steunen van politici en ambtenaren. Zij zijn immers voortdurend op zoek naar steun ter bekrachtiging en legitimering van hun beleidsvoornemens. Een beleidsambtenaar moet zijn nota 'verkopen' aan zijn directeur-generaal en een Kamerlid moet zijn fractie mee krijgen. Voorwaarde is wel dat het lobbyen dat hiertoe plaatsvindt een proces is waarin eerlijkheid en ethiek hoogtij vieren.

Aangezien lobbyen *off the record* plaatsvindt kan men in een democratisch bestuursstelsel er echter niet zeker van zijn dat dit proces wel zo ontfaan is van discutabele elementen. Het verschijnsel lobbyen roept dan ook bij sommigen vragen op. Maar naast de gevaren die lobbyen voor democratisch

Logo van het BIL-forum

bestuur met zich mee brengt, kan lobbyen ook positieve gevolgen hebben voor de kwaliteit van de democratie. Eerst de gevaren.

De grens tussen een legitieme lobby en omkoping of chantage is vloeïend. Grote bedrijven die voor miljoenen-orders lobbyen bieden een Kamerlid een mooi reisje aan. De ambtenaar wordt voor een copieus diner uitgenodigd. Jaarlijks wordt aan politieke relaties een fraai kerstcadeau aangeboden. Waar houdt het vriendelijk uitwisselen van attenties op en begint een poging tot ontoelaatbare beïnvloeding? Lang niet altijd is dubieus gedrag van gezagdragers gericht op hun eigen persoonlijk belang. Soms lichten ze bijvoorbeeld de hand met bepaalde overheidsregels omdat ze menen daarmee een hoger belang te dienen. De

wethouder en de milieu-ambtenaar knijpen een oogje dicht bij het toepassen van milieuregels voor de vuilstort en de lozing van afvalwater door een bedrijf in hun gemeente. De directie van het bedrijf heeft immers laten weten dat "de tent dicht moet als de gemeente moeilijk gaat doen". Bovendien zwaait het bedrijf met een onderzoeksrapport dat "onomstotelijk bewijst dat er niks gevaarlijks in de afvalstoffen zit". Moeten dan tientallen mensen hun baan kwijt raken? Dat heeft geen gemeentebetuurder

graag op zijn geweten. Intussen hoopt hij maar dat het zo'n vaart niet zal lopen met die afvalstoffen. En wat dan nog als de *Brent Spar* op de bodem van de oceaan zou liggen weg te rotten, de oceaan is toch groot genoeg? En al is de oceaan niet groot genoeg, wat maakt het uit als Shell binnenkort de enige schelp in de Noordzee zal zijn? Shell geeft wereldwijd immers werk aan tientallen duizenden mensen.

Voor kleinere en non-profit belangenorganisaties speelt het probleem van 'onwettige middelen' bij beleidsbeïnvloeding veel minder. Zij hebben er eenvoudig het geld niet voor. Bovendien zijn de belangen zelden zo groot dat men daarvoor het risico van strafbare handelingen wil lopen. De belangrijkste waarborg in

Nederland tegen het op deze manier uit de hand lopen van lobbyen ligt in de politieke cultuur. Nederland heeft een goed ontwikkeld geheel van wetgeving, bijvoorbeeld op het gebied van de openbaarheid van bestuur en een zeer professioneel ambtelijk apparaat waar corruptie en vriendjespolitiek uitzonderlijk zijn. Het Nederlandse politieke stelsel heeft bovendien een zekere traditie van onkreukbaarheid. Politiek mag het wel een stuk saai zijn dan in veel andere landen - men denke aan Italië - ze is gewoonlijk wel wat netter. Natuurlijk zijn er uitzonderingen te noemen. Denk maar aan de Lockheed-affaire, waarbij in 1975 aan het licht kwam dat prins Bernhard geld had gekregen van de Amerikaanse vliegtuigfabriek Lockheed, in ruil waarvoor hij zijn invloed bij de Nederlandse regering zou aanwenden ten behoeve van opdrachten voor die fabriek. Ook enkele Kamerleden hebben in de afgelopen jaren het veld moeten ruimen omdat er twijfel was gerezen aan hun onkreukbaarheid. Mogelijk dubieuze praktijken op dit gebied zijn echter nooit helemaal uit te sluiten. Maar het feit dat dit in Nederland hoog wordt opgenomen, geeft al aan dat hier geen klimaat heerst waarin corruptie, chantage en omkoping gedijen. Politici en ambtenaren die rommelen zijn kwetsbaar en ze beseffen dat in het algemeen heel goed.

Een ander probleem met de toelaatbaarheid van lobbyen in een democratisch bestuursstelsel zou kunnen zijn dat het de ongelijkheden in politieke invloed vergroot. Sommige belangen zijn veel beter in staat zich via de informele weg te 'verkopen' dan

andere. De grote en gevestigde organisaties met veel middelen, met hun professionele lobbyisten, hun ervaring en kennis zullen het altijd winnen van de kleinere, de armere, de minder goed georganiseerden en de nieuwkomers. Sommige onderzoekers wijzen er wel op dat 'groot en rijk' niet hetzelfde is als politiek slim en goed georganiseerd. Vaak zijn juist grote organisaties onderling erg verdeeld of star en zelfgenoegzaam. Ze wijzen er ook op dat ongelijkheden in macht en invloed vaak heel zichtbaar en overduidelijk zijn. Alleen daarom al zouden gezagdragers wel oppassen hun oren al te openlijk naar de machtigste lobbyisten te laten hangen. Bovendien, zo zeggen degenen die vinden dat het wel meevalt met die ongelijkheid, spelen de massamedia bij die openbaarheid van politieke besluitvorming een belangrijke rol. Die zijn actief om oneerlijkheid en valse argumenten van persiegroepen te ontmaskeren. Regelmatig haalt de pers toch allerlei kleinere en grotere affaires boven tafel?

Daar zit misschien allemaal wel wat in. Maar allerlei onderzoek naar politieke besluitvorming laat ook zien dat bepaalde belangen, bepaalde bedrijven en organisaties veel beter toegang hebben tot gezagdragers dan andere belangen en andere organisaties. Er bestaan wel degelijk grote ongelijkheden in de invloed die belangengroepen en bevolkingscategorieën hebben op politieke besluiten. Deels ligt dat natuurlijk aan de aard van de belangen. De belangen van een bedrijf met duizenden werknemers en een miljardenomzet bijvoorbeeld, wegen vaak

zwaarder dan menig milieu-belang. Ook al zou men dat niet zeggen als men kijkt naar de afloop van het lobby-gevecht tussen Greenpeace en Shell om de dumping van het booreiland *Brent Spar*. Desondanks moet bijvoorbeeld het belang van kinderen om meer speelruimte in de buurt het bij het gemeentebestuur meestal afleggen tegen het belang van sociale woningbouw.

Deze maatschappelijke en politieke ongelijkheden kunnen ook met het beste lobbyen niet ongedaan worden gemaakt. Maar ook het lobbyen zelf, als beïnvloedingsmiddel, vergroot die ongelijkheden. De groepen en organisaties die gevestigd zijn, die al lang aan een netwerk van politieke contacten hebben kunnen bouwen, die veel menskracht en geld vrijmaken om hun belangen te bepleiten, hebben natuurlijk een enorme voorsprong.

Het bureau van het Kamerlid of de beleidsambtenaar ligt elke ochtend vol met prachtig geprinte lobby-brieven met kleurige briefhoofden. Ze krijgen stapels zeer deskundige, indrukwekkend uitgevoerde onderzoeksrapporten in glanzende omslagen. Daarmee maken de koepelorganisaties, de ondernemers, het ziekenhuisbestuur en de universiteit duidelijk wat ze van het gemeentebestuur verlangen. Met een professionele video- en computerpresentatie laat een grote projectontwikkelaar zien wat ze allemaal voor het Rijk kan doen. In al dat lobby-geweld valt de knullig getypte en wat onhandig geformuleerde brief van bijvoorbeeld de speeltuinvereniging al gauw in het niet

Hiernaast brengt juist de grote populariteit en de enorme toe-

name van het lobbyen extra problemen met zich mee voor nieuwkomers. Lobbyen is gewoner geworden. Het is tot het standaard politieke gedrag gaan behoren. Voor steeds meer

bedrijven, organisaties, instellingen en verenigingen is lobbyen bijna routine. Kamerleden en gemeenteraadsleden, wethouders en staatssecretarissen, ministers en beleidsambtenaren zien hun deur plat gelopen door lobbyisten van allerlei slag. Ook daardoor worden de drempels in de toegang naar centrale besluitvormers steeds hoger. De eisen waaraan succesvol lobbyen moet voldoen, worden dus steeds hoger. Zelfs op het niveau van gemeentelijk lobbyen en ook in de non-profitsector heeft professionalisering van dit soort activiteiten plaatsgevonden. In menig vereniging en organisatie zijn mensen vrijgesteld om beleidsontwikkelingen in de gaten te houden en znodig lobby-initiatieven te nemen. Dat maakt het voor onervaren nieuwkomers moeilijker om gehoord te worden. Hoe meer mensen schreeuwen, hoe meer je je best moet doen om er boven uit te komen.

Maar niet getreurd. Indien men niet over de kennis en/of vaardigheden beschikt die nodig zijn om effectief te kunnen lobbyen, dan kan men indien over de nodige financiële middelen wordt

beschikt altijd nog de hulp inroepen van een professioneel public affairs-adviesbureau. Dergelijke kantoren zullen dan hun best doen om, tegen de lopende tarieven in de advies-

wereld, de belangen die men als organisatie nastreeft bij de gezagdragers bekend te maken.

Lobbyen brengt dus zo zijn problemen mee in een democratisch bestuursstelsel. Gelukkig biedt de politieke cultuur en wetgeving in Nederland in het algemeen voldoende tegenwicht om corruptie en machtsmisbruik te voorkomen. De lobby van de ene groep lokt lobbyen van andere groepen met andere of zelfs tegengestelde belangen uit. Tegenover de boeren- en auto-lobby is bijvoorbeeld de afgelopen twintig jaar een steeds invloedrijker milieu-lobby ontstaan. Er is een stevige lobby vanuit de vrouwenbeweging gekomen om bijvoorbeeld gelijke beloning voor gelijk werk te realiseren, om met positieve actiebeleid meer vrouwen op hogere functies te krijgen of om betere kinderopvang tot stand te brengen. Niet al te lang geleden is er vooral vanuit de kerken een lobby op gang gebracht om het probleem van de armoede in de maatschappij onder de aandacht van politici te brengen. Zolang steeds vrijelijk lobby-bewegingen kunnen ontstaan en tegen-

bewegingen kunnen opkomen en zolang voldoende openbaarheid van besluitvorming is gegarandeerd, is het gevaar van lobbyen voor democratisch bestuur niet groot.

Sommige onderzoekers wijzen er zelfs op dat je lobbyen juist moet zien als één van de belangrijkste vormen van politieke participatie. Lobbyen kan niet alleen geen kwaad voor democratisch bestuur, het is zelfs onmisbaar. Het is een teken van belangstelling vanuit de maatschappij voor de rol van de overheid en voor politiek. Het houdt maatschappelijke groepen en organisaties politiek wakker. Het biedt mogelijkheden om zelf iets aan de eigen situatie te doen. Het dwingt mensen om in hun instellingen en organisaties na te denken over de manier waarop politiek beleid tot stand komt.

Anders dan men misschien zou denken zijn ook de meeste politici en ambtenaren niet direct gekant tegen lobbyen. Velen van hen zeggen dat ze zonder regelmatig contact met lobbyisten slechter zouden werken. Via hen krijgen ze informatie en argumenten aangereikt hoe er in bepaalde sectoren over bepaalde regels en wetten wordt gedacht. Beleidmakers kunnen met behulp van intelligente lobbyisten beter inschatten hoe de plannen die ze maken in de praktijk uitpakken. Ze worden eerder gewaarschuwd voor grote blunders. Als ze van meerdere kanten, door concurrerende persiegroepen belobbied worden, kunnen ze de verschillende belangen die in het geding zijn beter tegen elkaar afwegen. Zo bezien kan lobbyen een belangrijke positieve rol voor democratisch bestuur spelen

Zoals gezegd is niet iedereen

het hier echter mee eens. Sommigen menen dat de gevaren die lobbyen voor democratisch bestuur kan hebben niet opwegen tegen de voordelen en stellen dan ook voor om een register aan te leggen, waarin lobbyisten zich moeten laten registreren alvorens zij bij politiek Den Haag kunnen aankloppen. Hierdoor zou de openbaarheid en daarmee de controleerbaarheid van het lobbyen toenemen. Anderen zien weer meer baat in een door de beroepsverenigingen van lobbyisten opgestelde gedragscode, waaraan lobbyisten zich moeten houden. Hierdoor zouden discutabele praktijken als omkoping en chantage grotendeels voorkomen worden. Weer anderen zijn voorstander van beide. Als men over de grens kijkt, dan zal men in de Verenigde Staten een registratieverplichting voor lobbyisten die bij het Congres willen aankloppen vinden. Ook beroepsverenigingen van lobbyisten kennen aldaar de nodige gedragscodes waaraan de lobbyisten gebonden zijn. Ook in het Europees Parlement is momenteel een discussie gaande of er voor lobbyisten een registratieverplichting en verplichte gedragscodes dienen te komen.

In het licht hiervan en de vraag of een dergelijke registratieplicht en gedragscodes ook voor het lobbyen in Den Haag moeten worden ingevoerd, teneinde het Nederlandse democratische bestuur te waarborgen, organiseert de Bestuurskundige Interfacultaire vereniging Leiden op 18 oktober a.s. een forum-debat. Gedurende dit debat-forum zullen, in tegenstelling tot hetgeen bij symposia gemeengoed is, geen referaten door de sprekers wor-

den gehouden. Zoals een goed debat betaamt zullen de genodigden in aan aantal debat-rondes diverse stellingen verdedigen c.q. aanvallen die verband houden met het vraagstuk of lobbyen al dan

niet een blijspel of een Grieks drama is voor democratisch bestuur. Net zoals in de directe democratie van de stadstaat Athene, zo'n twee-en-een-half millennium geleden, zal het publiek aan het einde van iedere debat-ronde gevraagd worden zijn stem uit te brengen ten aanzien van de in die ronde behandelde stelling. Op deze wijze zal uiteindelijk de dēmos, ofwel het publiek, uitmaken of lobbyen een gevaar of een voorwaarde is voor democratisch bestuur. Bovendien zal het publiek gedurende de pauzes van het forum-debat zelf de mogelijkheid worden geboden om bij de genodigden te lobbyen. Bijvoorbeeld voor een stage, een baan of gewoon meer informatie over het werk als public affairs-consultant. ■

De auteur is zesdejaars student Bestuurskunde.

Geraadpleegde literatuur

- Bennis, W.J., "Bennis: een Haags lobbykantoor", *Namens: Tijdschrift over Vertegenwoordiging en Democratisch Bestuur*, jrg. 3, 1988, nr. 2, blz. 12-15.
- Bennis, W.J., "Lobbyen, mag het?", in: W.J. Bennis, B.M.J. Pauw & M.P.C.M. van Schendelen (red.), *Lobbyen, hoe werkt 't?*, 's-Gravenhage: SDU, 1990.

Giessen, M. van & J.G.A. van Mierlo, "Lobbyen van bedrijfsleven naar politiek: onmisbaar en legitiem", *Binnenlands Bestuur*, jrg. 6, 1985, nr. 33/34, blz. 15 & 17.

Hartman, I., *Lobbyen: hoe doe je dat?*, Leiden: Stichting Burgerschapskunde, Nederlands Centrum Politieke Vorming, 1991.

Havermans, A.J.E., "Den Haag en lobby", in: E. Denig, T. Michels, D. Snijbrand & H.J. Smittelaar. *Het gebeurt in Den Haag: een open boekje over lobby*, 's-Gravenhage: SDU Uitgeverij, 1988.

Kroon, T., *Lobbyen in Den Haag*, Lelystad: Stichting IVIO, 1993.

Lane, E., *Lobbying and the law*, Berkeley/Los Angeles: University of California Press, 1964.

Public Affairs Consultants, *Gewogen belangen: public affairs in theorie en praktijk*, Deventer: Kluwer Bedrijfswetenschappen, 1992.

Schendelen, M.P.C.M. van, "De populariteit van Europees lobbyen", *Namens: Tijdschrift over Vertegenwoordiging en Democratisch Bestuur*, jrg. 7, 1992, nr. 2, blz. 5-9.

Schendelen, M.P.C.M. van, *Regulation of lobbying in the European Parliament? or: which remedy for which disease?*, Oxford: The European Centre Study of Public Affairs, 1992.

Schouwenburg, N.P. van, *Public affairs: lobby als strategisch instrument*, ingebonden kopieën afkomstig van auteur.

Zijlstra, K., "Bedrijfslobby is welkom op het Binnenhof", *Namens: Tijdschrift over Vertegenwoordiging en Democratisch Bestuur*, jrg. 3, 1988, nr. 2, blz. 22-24.

Onderzoek in een Indiase deelstaat

Mirjam van het Loo

Ik ga wel naar India, nee ik ga niet, of toch maar wel. Langzaam telde ik de knoopjes van mijn blouse. Oneven, dus dat betekende op naar India. Na het nemen van deze beslissing begon het echter pas, want hoe regel je een stage in India. Dat bleek makkelijker te zijn dan ik dacht.

De voorbereidingen

Na het lezen van een interessant artikel in de "Onze Wereld" heb ik, via adressen die ik van de auteur van dat artikel kreeg, een stage kunnen regelen in Pune (200 kilometer ten oosten van Bombay). Het *Centre for Development Studies and Activities* (CDSA) beloofde me een kamer ter beschikking te stellen en me te helpen bij het vinden van de voor mijn onderzoek relevante bibliotheken en personen. Naast een stage moesten nog een aantal praktische zaken (inenting, visum en vliegticket) geregeld worden. Toen ook dit gebeurd was, werd het tijd om maar eens naar India te vertrekken.

Verblijf in Pune

Begin december kwam ik in de Indiase deelstaat Maharashtra aan en na een eerste confrontatie met de armoede en de vele bedelaars in de sloppenwijken van Bombay ben ik doorgereisd naar Pune. Pune is een voor Indiase begrippen kleine stad, want heeft "slechts" 2,7 miljoen inwoners. De drie maanden dat ik in Pune verbleef, logeerde ik bij een Nederlandse familie die in één van de vele sloppenwijken van

Pune werkt. Zij konden mij een beetje op de hoogte brengen van de Indiase normen en waarden en

via hen leerde ik ook meteen veel mensen kennen.

Het begin van mijn onderzoek

Na een weekje wennen aan de Indiase keuken, het klimaat en vooral de drukte op straat besloot ik toch maar eens met mijn onderzoek te beginnen. Mijn onderzoek betrof het werkgarantieprogramma dat in Maharashtra door de deelstaatoverheid uitgevoerd wordt. Het eerste wat ik gedaan heb, was het brengen van een bezoekje aan het CDSA. Op het CDSA werd mij al meteen duidelijk dat de Indiase manier van werken heel anders is dan de Nederlandse. Alle werknemers hadden de deur van hun kamer open staan en liepen dan ook constant bij elkaar in en uit. Ook kwamen ze steeds bij mij langs om een praatje te maken. Wel gezellig, maar hard studeren zit er dan echt niet in. Salil Mehta, mijn begeleider van het CDSA, gaf mij een aantal adressen van goede bibliotheken in Pune. De eerste drie weken van mijn onderzoek heb ik dan ook vooral bibliotheken bezocht om zo veel mogelijk over het werkgarantieprogramma te weten te komen. De Indiase bibliotheken zijn niet zo goed georganiseerd als in

Nederland, maar na het nodige speurwerk heb ik uiteindelijk toch een flinke hoeveelheid informatie kunnen verzamelen.

Interviews

Toen ik eenmaal een beetje van de werking en uitvoering van het werkgarantieprogramma op de hoogte was, ben ik begonnen interviews te houden met ambtenaren en wetenschappers in Pune en Bombay. Het regelen van interviews bleek tot mijn grote verbazing niet zo moeilijk te zijn. De meeste mensen vonden het namelijk erg leuk als bleek dat ik helemaal uit Nederland was gekomen om hun werk te bestuderen. Vaak kon ik dezelfde dag of de dag na mijn telefoontje al langs komen voor een interview. Dit meestal onder het genot van een kopje Indiase thee (met melk en kruiden). Soms werd ik ook uitgenodigd om ergens te gaan lunchen of dineren. Dit "informele" gedeelte bleek uitermate geschikt om wat meer, soms gevoelig liggende, informatie los te krijgen. Het merendeel van de mensen die ik geïnterviewd heb, nam echt de tijd om mijn vragen te beantwoorden. De overheid in Maharashtra is zeer hiërarchisch georganiseerd. Het bleek handig te zijn eerst iemand hoog in de hiërarchie te spreken. Bij het maken van een afspraak met iemand lager in de hiërarchie noemde ik dan de persoon die ik al gesproken had. Deze was dan vaak zo onder de indruk dat hij een afspraak niet durfde te weigeren. Het was opvallend hoeveel